

WETENSCHAP

Gewetenloos is de crimineel niet

ORTHOPEDAGOGIEK Jonge criminelen, zeker als ze een allochtone achtergrond hebben, worden te snel gekwalificeerd als gewetenloos. We zouden beter moeten kijken hoe hun geweten zich heeft ontwikkeld, betoogt psychoanalyticus Frans Schalkwijk die er onderzoek naar gaat doen.

interview **Malou van Hintum** illustratie **Sjoukje Bierma**

Psychoanalyticus Frans Schalkwijk woont in het witte Amsterdam-Zuid en ontvangt in zijn praktijk mensen die zichzelf kwellen omdat ze slechte gedachten en fantasieën hebben. Ze zien uit naar elke afspraak en leggen hun hart voor hem open, zelfs als hun gedachten te schaamtevol zijn om uit te spreken.

Maar eens in de zoveel tijd zit Schalkwijk in een jeugdgevangenis tegenover een jonge verdachte van een strafbaar feit. Die heeft zijn neppistool uitgeleend voor een roofoverval, of die roofoverval zelf gepleegd. Zo'n jongen wil juist niet praten. Hij wil het liefst dat de psychoanalyticus het gesprek zo snel mogelijk beëindigt.

Schalkwijk begon twintig jaar geleden met 'rapportages pro justitia', psychiatrische rapporten ten behoeve van rechtszaken. Zo'n rapporteur praat met jonge verdachten om te onderzoeken of het delict, waarvan ze worden verdacht, samenhangt met hun persoonlijkheidsontwikkeling en met een zwak functionerend geweten. Op basis van zijn bevindingen adviseert hij de rechter – mocht de verdachte ook dader zijn – over maatregelen die recidive kunnen voorkomen en de persoonlijkheidsontwikkeling van de jongen kunnen bevorderen.

Tijdens zijn pro-justitia-werk ontdekte Schalkwijk dat er van alles mis is met de diagnostiek van het geweten in rapportages die over deze jongens verschijnen. Daardoor krijgen ze mogelijk niet de behandeling waar ze baat bij kunnen hebben. Dat stelt Schalkwijk aan de orde in de rede 'De mythe van de gewetenloze criminele jongere', die hij gisteren uitsprak bij zijn aantreden als bijzonder hoogleraar forensische orthopedagogiek aan de Universiteit van Amsterdam.

Wat gaat er mis volgens u?

"Verschillende dingen. Zo wordt het ontkennen door Marokkaans-Nederlandse jonge verdachten ten onrechte verklaard vanuit hun schaatcultuur,

zozegd, waarover negatieve stereotiepe opvattingen bestaan. Je zou in die cultuur bijvoorbeeld moeten liegen en ontkennen om de eer van de familie te beschermen. Maar het bestaan van hun schaatcultuur in plaats van onze schuldcultuur is wetenschappelijk onzin. Door toch vanuit die aanname een diagnose over het geweten te stellen, wordt de jongere gediscrimineerd. Bovendien worden vermeende groepskenmerken gemakkelijk toegeschreven aan een individu. Terwijl in een diagnostisch gesprek het individu voorop moet staan."

Schalkwijk laat zien waartoe dat wij-zij-denken kan leiden. De zoon van een witte medisch specialist uit Amsterdam-Zuid die meerdere keren in drugs had gehandeld, was volgens de rechter bezig met 'puber-uitprobeergedrag'. De Marokkaans-Nederlandse jongen die één keer in drugs handelde, kwam er minder genadig van af: dat gedrag paste precies bij 'de wereld van de Marokkaanse drugshandel'.

Schalkwijk: "Delinquente jongens met een autochtone achtergrond komen vaker bij Halt terecht, delinquente jongens met een migratie-achtergrond hebben vaker met het strafrecht te maken. Die laatsten worden ook vaker aangehouden en geregistreerd, terwijl onderzoek laat zien dat de zelfgerapporteerde criminaliteit tussen beide groepen nauwelijks verschilt."

U doet onderzoek naar het geweten van jonge delinquenten. Hoe ziet een normale gewetensontwikkeling eruit?

"Daarvoor zijn drie dingen belangrijk. In de eerste plaats moeten jongeren kunnen mentaliseren: begrijpen dat de motieven en emoties van anderen kunnen verschillen van die van henzelf. Dat begrip moet je kunnen gebruiken in het rekening houden met een ander, in het empathisch zijn. Iemand met een gezond ontwikkeld geweten voelt zich in een normale wederkerige interactie met een ander veilig, en kan ervoor zorgen dat die ander zich ook veilig voelt. Daarvoor is het belangrijk dat je veilig gehecht bent opgegroeid, wat betekent dat je op je ouders kunt vertrouwen.

"Ten tweede: tijdens het opgroeien

'Delinquente jongens hebben vaker dan gemiddeld een traumatische ontwikkeling doorgemaakt'

ontwikkel je een gevoel van zelfwaardering, en dat wil je in balans houden. Als je dingen denkt of doet die niet bij die zelfwaardering passen, ervaar je emoties als schaamte en schuld. Bij een schuldgevoel probeer je wat je mis deed te repareren en niet nog eens te doen. Je gaat je bijvoorbeeld excuseren, en dan herstelt je gevoel van zelfwaardering zich weer.

"Het derde aspect van een normale gewetensontwikkeling is verinnerlijken wat goed en fout is. Dat gaat in de basis om behoorlijk universele waarden – zoals niet doden en niet stelen – die meestal wel een sterk culturele invulling hebben."

In de vroegkinderlijke ontwikkeling kan het dus al misgaan.

"Als die vroege gehechtheid niet goed tot stand komt en anderen voor jou onveilige mensen zijn, ervaar je niet dat het meerwaarde heeft om rekening met elkaar te houden. Kinderen ontwikkelen een veilige gehechtheid als ouders in ongeveer de helft van de interacties met hun kind goed reageren.

"Delinquente jongens hebben vaker dan gemiddeld een traumatische ontwikkeling doorgemaakt. Denk dan aan gezinnen waar ruzie en chaos heersen of waar sprake is van emotionele verwaarlozing, lichamelijke mishandeling, of seksueel misbruik.

"Een kind dat onder die omstandigheden opgroeit, moet overlevingsstrategieën ontwikkelen. Een van die strategieën is als het ware ontkennen wat er gebeurt, omdat de realiteit te verschrikkelijk is om onder ogen te zien. Iemand die al zijn hele leven de realiteit vertekent, kan dat ook doen met dingen die hijzelf fout heeft gedaan."

Zo'n strategie maakt iemand niet gewetenloos, vindt u.

"Ik heb onderzoek gedaan naar het geweten van delinquente en niet-delinquente jongeren. Daarin verschillen ze niet heel sterk van elkaar. Ik denk daarom dat het verschil zit in de mate van emotionele rijping van dat geweten.

"Het geweten heeft informatie nodig om te toetsen of de zelfwaardering in balans is. Die informatie krijgt het

vanuit drie psychische domeinen: het empathisch vermogen, het vermogen om schaamte, schuld en trots te ervaren en iemands morele identiteit. Mijn theorie is dat naarmate die drie gebieden beter zijn geïntegreerd, het geweten beter is ontwikkeld.

"Zo zien we bijvoorbeeld bij delinquente jongeren dat de afweging of het eigen gedrag moreel juist is, niet is verbonden met het meewegen van de gevolgen van dat gedrag voor het slachtoffer. Anders gezegd: morele identiteit en empathie zijn op dit punt niet geïntegreerd. Bij niet-delinquente jongeren speelt het leed van het slachtoffer wél een rol bij het bepalen of hun gedrag moreel door de beugel kan. Omdat hun geweten rijper is, plegen zij minder gemakkelijk delicten."

Welk verschil gaat dit inzicht maken voor de adviezen van de pro-justitia-rapporteurs?

“Op basis van deze bevindingen ga ik een instrument voor de diagnostiek van het geweten ontwikkelen. Dan gaat het niet om een afvinklijstje, maar om beschrijvende diagnostiek. Dat instrument moet zorgen voor een beter beeld van de jongere en daardoor ook voor adviezen die beter aansluiten bij hen.

“Nu zijn adviezen vaak gericht op het verminderen van het recidiverisico. Denk dan aan straf, en aan behandelingen zoals trainingen die de agressie moeten doen verminderen. Ik heb de indruk dat adviezen voor behandeling van trauma's en voor het bevorderen van de persoonlijkheidsontwikkeling veel minder worden gegeven.”

Wat gaat uw benadering concreet opleveren?

“Met hulp van mijn theorie wordt het mogelijk beter te beschrijven waar het geweten van deze jongens tekort schiet. Daardoor kunnen we hopelijk specifiekere interventies aanbieden die de rijping van het geweten een extra zetje geven. De jongere kan daar als volwassene van profiteren, en zijn kinderen mogelijk ook.

“Als bijvoorbeeld iemands mentaliserende vermogen wordt getraind, mag je hopen dat het vanzelfsprekender wordt om empathie te voelen voor anderen. Omdat we te maken hebben met jonge jongens, bestaat er een kans dat er nog enige ontwikkeling mogelijk is. En die kans moeten we natuurlijk grijpen.”

HELEEN SLAGTER

Doorhalen met een pilletje werkt niet

Als u een pilletje zou kunnen slikken waardoor u slimmer zou worden, zou u dat dan doen? Sommige media, niet deze krant overigens, berichtten vorige week dat studenten in het hoger onderwijs ‘massaal’ Ritalin en andere prestatieverhogende middelen gebruiken om beter te kunnen studeren. Ook studenten zonder ADHD-diagnose, waarvoor deze middelen normaliter worden voorgeschreven.

Methylfenidaat, de werkzame stof van Ritalin, blokkeert de heropname van de neurotransmitters dopamine en noradrenaline in de hersenen en verhoogt zo motivatie en alertheid. Veel mensen met ADHD hebben baat bij dit middel. Maar middelengebruik is niet zonder gevaar: het kan bijvoorbeeld leiden tot geïrriteerdheid en slaapproblemen. Ritalin kan dan ook niet zonder doktersrecept worden verkregen.

De oorzaak van de toename in prestatieverhogend middelengebruik onder studenten zou toenemende prestatiedruk zijn. Sinds de invoering van het leenstelsel en het bindend studieadvies, gecombineerd met omgevingsdruk – via bijvoorbeeld sociale media – ervaren studenten steeds meer druk om te excelleren. Terwijl je vroeger nog wat langer over je studie kon doen, moet je nu in je eerste jaar al de meeste vakken halen, anders lig je eruit. Ook is de duur van de basisbeurs nog slechts gelijk aan de nominale opleidingsduur.

Freek Vonk, net aangesteld als bijzonder hoogleraar aan de Vrije Universiteit Amsterdam, zou in het huidige systeem waarschijnlijk uit de boot zijn gevallen, denkt hij zelf. Zijn hoofd was nog “veel te druk” in zijn eerste studiejaar waardoor hij er twee jaar over deed. Dat er tegenwoordig meer druk ligt op presteren is duidelijk, en of de druk nu té hoog is, is een belangrijke vraag. Maar zitten mijn studenten echt massaal aan de prestatieverhogende middelen?

Ik zoek het desbetreffende onderzoek op. Het blijkt een kwalitatief onderzoek te zijn waarin aan de hand van een semigestructureerd interview drie huisartsen, drie psychiaters en twee studentepsychologen uit Amsterdam zijn ondervraagd over middelengebruik onder studenten. Zij rapporteerden steeds vaker te horen dat ook studenten zonder ADHD-diagnose naar prestatieverhogende pillen grijpen, verkregen via het internet of derden die de pillen voorgeschreven krijgen.

Harde cijfers ontbreken echter. Bovendien kun je vragen stellen over de representativiteit van het onderzoek: deze behandelaars zien waarschijnlijk alleen een bepaald deel van de studentenpopulatie, dat ook nog eens voornamelijk in Amsterdam studeert. Het blijft dus onduidelijk hoeveel studenten hoe vaak prestatieverhogende middelen ge-

bruiken om beter te kunnen studeren, en of de observaties representatief zijn voor alle studenten in Nederland.

Precieze cijfers zijn inderdaad niet voorhanden, lees ik op de website van het Trimbos-instituut. Wel laat een nog niet gepubliceerd onderzoek van het instituut uit 2019 zien dat 12,5 procent van de Nederlandse studenten tussen de 18 en 25 jaar ooit prestatieverhogende middelen, zoals Ritalin, heeft gebruikt.

Daar word ik niet veel wijzer van. Ooit is niet regelmatig of structureel.

Onderzoek uit de Verenigde Staten naar de effecten van prestatieverhogende middelen laat verrassend genoeg weinig positieve uitkomsten zien. Alhoewel studenten zonder ADHD-diagnose rapporteren zich beter en langer te kunnen concentreren op prestatieverhogende middelen, is hun gemiddelde cijfer niet hoger dan dat van studenten die deze middelen nooit gebruiken.

Vooralsnog lijkt er dus geen wonderpil te bestaan die ons slimmer kan maken. Dat is misschien ook niet zo verwonderlijk. Intelligentie

Zitten mijn studenten echt massaal aan de prestatieverhogende middelen?

is gebaseerd op veel verschillende, complexe mentale functies, die niet elk één-op-één corresponderen met één hersenmechanisme.

Stanislas Dehaene, hoogleraar cognitieve psychologie in Parijs, bespreekt in zijn boek ‘How we learn’, dat vorige week is verschenen, de laatste wetenschappelijke inzichten op het terrein van – effectief – leren. Verspreid leren over meerdere dagen of weken en voldoende slaap verhogen beiden informatieretentie. Een ‘last minute all-nighter’ met een pilletje op lijkt zo bezien helemaal geen goed idee. De wonderpil is: regelmatig studeren en goed slapen.

Heleen Slagter is hoogleraar hersenen, cognitie en plasticiteit aan de VU.